

Пономаренко В.П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах – етапи історичного розвитку і сучасність. – К.: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2008. – 368 с.

Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / Отв. ред. А.П. Непокупный. – К.: Довіра, 2005. – 367 с.

Список використаних джерел

1. URL: <http://www1.nas.gov.ua/INSTITUTES/IUM/Pages/default.aspx>.
2. URL: <http://www.inmo.org.ua/>.

Сторчак Н. А., доцент кафедри морського та господарського права Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова, кандидат юридичних наук, доцент

ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ»

Формування термінологічного апарату науки кримінально-виконавчого права та відповідної галузі законодавства зумовлюється багатьма факторами історичного, політичного, доктринального та практичного характеру. Дослідження цієї сфери дає можливість досягнути правову природу багатьох кримінально-виконавчих інститутів, як сформованих давно, так і новітніх. Зокрема, кримінально-виконавча сфера в різних країнах у певний історичний період почала зазнавати структурних і політичних змін, пов'язаних із появою «пенітенціарних» ідей та відповідної нової термінології. Вивчення її походження та лексичного значення, що є метою роботи, становить інтерес не лише в частині теоретичного дослідження, а й нормопроекування. Питанням, пов'язаним із цією проблематикою, приділяли увагу Є. Бодюл, Р. Калюжний, О. Колб, В. Львовичкін, М. Мелентьев, О. Пташинський, Г. Радов, О. Шкута, Д. Ягунов, М. Яцишин та інші фахівці.

У світовій юриспруденції, міжнародному та національному законодавстві використовується низка мовних одиниць, пов'язаних із сферою виконання та відбування покарань: «пенітенціарій», «пенітенціарна система», «пенітенціарна політика»,

«пенітенціарна служба», «пенітенціарні установи», «пенітенціарний вплив», «пенітенціарне законодавство» тощо.

Первинним із них є термін «пенітенціарій», який з'явився завдяки пошукам оптимальної моделі карального та виправного впливу в Англії та США. Вперше його було застосовано в англійському Пенітенціарному акті 1779 року, який базувався на ідеях відомого британського філантропа Д. Говарда та юриста В. Блекстоуна [12, с. 176]. А в 1786 році американська релігійна секта квакерів (представники однієї з гілок протестантизму) у штаті Пенсильванія (м. Філадельфія, США) відкрила в'язницю та дала їй назву «пенітенціарій» (пізньолат. *roenitentarius*, від лат. *roenitentia* – каяття). У ній на практиці була випробувана ідея жорсткої та повної (як фізичної, так і духовної) ізоляції засуджених від суспільства, мовчання і тиші. Це мало на меті залишити засудженого наодинці зі своєю совістю і Богом, змусити його старанно вивчати релігійну літературу та молитися, привести його до каяття, викликати бажання повернутися до людей і знайти своє місце у пастві божій. Такі ідеї втілювалися й архітектурно – одна із в'язниць пенсильванської моделі (Істерн Стейн у м. Філадельфія, США) за внутрішнім виглядом нагадувала приміщення храму, камери були лише одиночні та кожна з них мала одне вікно в центрі стелі, яке повинно було символізувати «око Бога», який постійно спостерігає за грішниками [9, с. 336].

Таким чином, назва «пенітенціарій» закріпилася за установами виконання покарань, зумовила появу похідних від неї термінів, що набули усталеної практики вживання в країнах Європи та США.

У міжнародних актах також використовується відповідна термінологія. Зокрема, у Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими та Європейських пенітенціарних правилах йдеться про «пенітенціарні установи», «пенітенціарні та виправні установи», «національне пенітенціарне право», «пенітенціарну політику» [2; 3].

Кримінально-виконавче законодавство України до 2010 року загалом не вживало подібних термінів, натомість більш широке застосування отримали близькі за змістом – «кримінально-виконавча система» та «органи і установи виконання покарань», а в системі галузей права з початку 1990-х років почали виділяти саме кримінально-виконавче право [1, с. 30]. Із часом почалося запровадження у національну нормотворчу практику термінів «пенітенціарна служба»,

«пенітенціарна політика» тощо [5; 6; 7], але вони не завжди узгоджувалися з іншою законодавчою термінологією.

О. Шкута дослідив значення терміну «пенітенціарний» і зазначає, що попри те, що слово «пенітенціарний» було запозичено з латинської мови (*poenitentairius*), що означає «той, що кається; покаюний», у сучасних словниках слово «пенітенціарний» кореспондує з місцями позбавлення волі – тюрмами, місцями ув'язнення, виправними установами тюремного типу. У тлумачному словнику Д. Ушакова відповідна дефініція розуміється як тюремне ув'язнення, виправна міра. В Історичному словнику термінів слово «пенітенціарний» визначається як такий, що відноситься до суворого покарання, переважно до кримінального. В англійській мові «*penitentiary*» досі розуміється як виправна установа тюремного типу [11, с. 43].

Додаткове дослідження латинського походження терміна «*пенітенціарій*» призводить до таких висновків: У. Паньків, яка досліджує правничу лексику латинського походження, віднесла цей термін до підгрупи «назви загальних та спеціальних понять законотворчості, мір та способів покарання, виконавчої діяльності судових органів» [4]; цей термін, як і більшість латинських юридичних термінів, належав у мові-джерелі до загальноживаної лексики, але був переведений до термінологічної системи шляхом підведення під нього наукового визначення [4]. При цьому відбулася зміна його смислових зв'язків.

У зв'язку із наведеним вище в юридичній науці є різні погляди, часом дискусійні, стосовно доцільного та коректного вживання термінів, похідних від «*пенітенціарій*», зокрема:

– у наукових дослідженнях спеціального галузевого характеру частіше використовуються терміни, передбачені чинним законодавством: «установи виконання покарань», «кримінально-виконавча система», а автори, які пишуть про пенітенціарну систему, як правило, не намагаються обґрунтувати вживання саме цього терміну. Використання терміну «пенітенціарна система» в сучасній юридичній літературі має місце найчастіше у двох випадках: 1) у роботах історико-правового характеру, де поняття «пенітенціарна система» та «пенітенціарні установи» носять узагальнюючий характер і застосовуються для характеристики різних етапів історичного розвитку (при цьому зазначені поняття часто поєднуються з термінами, які офіційно застосовувалися в конкретних історичних умовах); 2) у випадках, коли йдеться про

зарубіжні країни, в актах, що містять норми міжнародного права [10, с. 80; 1, с. 34];

– у сучасних вітчизняних дослідженнях проблем пенітенціарного середовища термін «пенітенціарна система» вживається у значенні, яке по суті тотожне терміну «кримінально-виконавча система». Разом із тим, більш схожими категоріями є «пенітенціарний» і «виправний», але все є етимологічний аналіз їх змісту свідчить про певні якісні відмінності. Семантика терміна «*виправний*» орієнтує на використання щодо засуджених зовнішнього, справедливого з позиції соціуму (держави) впливу. Семантика терміна «*пенітенціарний*» свідчить про якісно інший, особистісно-орієнтований підхід до впливу на засудженого, що зачіпає його мотиваційну сферу [10, с. 81];

– часи, коли «пенітенціарний» означав каяття («пенітенцію») завершилися одразу ж після того, як і з'явилися перші пенітенціарні установи, оскільки каяття (у буквальному розумінні цього слова) як зміст діяльності пенітенціарних установ одразу ж не виправдало тих надій, які покладалися на нього – релігійне просвітництво, праця та дисципліна не змогли перетворити злочинця на порядну людину, яка мала у майбутньому увійти до суспільства як законотворчий громадянин [12, с. 176];

– допустимо співвіднести поняття «покаяння» з поняттям «моральне виправлення» якщо не як тотожних понять, то принаймні як засіб і кінцевий результат, адже по суті моральне виправлення є неможливим без усвідомлення засудженим вини у вчиненому злочині й покаянні у скоєному [10, с. 80];

– видається, що категорія «пенітенціарна система» передбачає якісні відмінності від категорії «кримінально-виконавча система», – пенітенціарна система охоплює не тільки сукупність органів і установ виконання покарань, а й інститути громадянського суспільства, які здійснюють співпрацю з кримінально-виконавчою системою, і засоби постпенітенціарної адаптації засудженого [10, с. 81].

Беручи до уваги різні погляди науковців і практиків щодо доречності вживання слова «*пенітенціарний*» та їх аргументацію, слід зазначити, що попри всі дискусії протягом 2017–2018 року на розгляді Верховної Ради України перебуває проект Закону України «Про пенітенціарну систему» (внесений

народними депутатами І. Мосійчуком, І. Луценко, А. Кожем'яким та ін., реєстраційний № 7337) [8].

Підсумовуючи результати вивчення питань, пов'язаних із перебуванням у юридично-лексичному обігу терміна «пенітенціарій» та похідних від нього термінів, слід зазначити:

– історично відома спроба застосувати механізм каяття і релігійного впливу до процесу виправлення засуджених була не лише проявом реформи в системі виконання покарань в США – вона вплинула на подальшу правову політику у цій сфері у всьому світі та започаткувала використання спеціальної «пенітенціарної» термінології;

– очевидно, що в умовах сьогодення слова «пенітенціарій», «пенітенціарний» тощо позбавлені того змісту, що мали, коли релігійний вплив був головним засобом впливу на ув'язненого, а каяття є внутрішнім, суб'єктивним процесом відбування покарання, який практично неможливо констатувати із певним ступенем вірогідності;

– використання «пенітенціарної термінології» у національному законодавстві потребує більшої уваги до узгодження її з іншими подібними за значенням термінами, щодо яких є усталена практика у нормопроєктуванні.

Список використаних джерел

1. Бодюл Є.М. Проблеми доктринального визначення поняття «пенітенціарна система». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 29–35. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3068/1/2013_1_bodiul.pdf.

2. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила від 12.02.1987. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

3. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями від 30.08.1955. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

4. Паньків У. Правнича лексика латинського походження. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Фаховий та художній переклад теорія, методологія, практика». 2011. URL : <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23184>.

5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. URL : zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010.

6. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 225. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2014-%D0%BF>.

7. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.

8. Проект Закону України «Про пенітенціарну систему» (внесений народними депутатами І. Мосійчуком, І. Луценко, А. Кожем'яким та ін., реєстраційний № 7337). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965.

9. Сторчак Н.А. Пошуки оптимальної моделі виправного впливу на засуджених до позбавлення волі в зарубіжній практиці. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 6. С. 335–339. URL : pap.in.ua/6_2017/102.pdf.

10. Шкута О.О. Визначення пенітенціарної системи як елемента кримінально-виконавчої доктрини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 37. Том 3. С. 79–83. URL : www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.37/part_3/21.pdf.

11. Шкута О.О. Історико-правовий аналіз формування терміну «пенітенціарна система» у кримінально-виконавчому праві України. Науковий вісник Херсонського державного університету: серія «Юридичні науки»: зб. наук. пр. 2016. № 2. Т. 3. С. 41–44. URL : www.lj.kherson.ua/2016/pravo02/part_3/11.pdf.

12. Ягунов Д.В. Державна пенітенціарна служба України: деякі питання концептуального та термінологічного обґрунтування. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ. Вип. 3 (47). О. : ОРІДУ НАДУ, 2011. С. 175–178.

13. Яцишин М. Проблеми визначення поняття «пенітенціарна система» в сучасних умовах. URL : http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2014/rozdil_1_teorija_istorija_filosofija_derzhavi_ta_prava/m_jacishin_problemi_viznachennja_po_njattja_penitenciarна_sistema_v_suchasnikh_umovakh/9-1-0-89.